

AHMED AZMİ EFENDİ'NİN FAS ELÇİLİĞİ

Özet

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları esnasında, Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım başta olmak üzere büyük topraklar kaybetmiştir. Diğer yandan, İngilizlerin yardımıyla Akdeniz'e giren Rus donanması, Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakarak hem karada hem de denizlerde Osmanlıları büyük zararlara uğratmıştır. Sonrasında, Rusya ile Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için yaptıkları gizli ittifak karşısında Babıâli, Kırım'ı tekrar alabilmek umuduyla, 1787'de Rusya ve Avusturya ile gireceği yeni bir savaşın arifesinde, savaştan başarıyla çıkabilmek için birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri de Müslüman bir ülke olan Fas'tan maddi yardım sağlamak ve Akdeniz'de Çeşme Faciası'na benzer bir felakete karşılaşmamak için, Cebelitarık Boğazı'ndan Rus gemilerinin geçirilmemesi konusunda destek sözü almaktır. Öte yandan Osmanlı Devleti'ne tabi olan Cezayir ile Fas arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla, 1785-1786 yıllarında Seyyid İsmail Efendi ve Fas'ın Cebelitarık Boğazı'nı kontrol etmesi ve Osmanlı Devleti'ne askerî yardımda bulunması amacıyla da 1787-1788 yıllarında Ahmed Azmi Efendi Fas'a elçi olarak gönderilmişlerdir. Bu çalışmada Ahmed Azmi Efendi'nin Fas yolculuğu, Fas şerifine gönderilen hediyeler, Fas'ın genel durumu ve Fas şerifi hakkında edindikleri izlenimler ile Fas şerifinin Cezayirlilerden şikâyeti ve Osmanlı Devleti'nin Fas'tan talep ettiği yardımlara dair bilgiler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Azmi Efendi, Fas Elçisi, Mevlay Muhammed, Fas.

EMBASSADOR TO MOROCCO AHMED AZMİ EFENDİ

Abstract

The Ottoman Empire lost its territories, including the Crimea to a large extent in the north of Black Sea during the wars among the years 1768-1774. On the other hand, the Russians caused to damage Ottoman both in land and at sea by setting fire to Ottoman Navy in Cesme after going into the Mediterranean Sea by the assistance of the English. The Sublime Porte had to take some precautions on the eve of forthcoming war which would begin against a concealed alliance between Austria and Russia for the purpose of dividing and sharing the land of the Ottoman Empire, in order to win the war and take back the Crimea. One of the precautions was to have pecuniary assistance from Morocco which is an Islamic country and to get a promise out of them for blocking the Gibraltar Strait against the Russian battleships so that they would not encounter an incident like the Cesme Disaster. On the other hand, Seyyid Ismail Efendi was sent to Morocco as an ambassador to settle the conflict between Morocco and Algeria which was dependent on the Ottomans, in the years 1785-1786. Another ambassador Ahmed Azmi Efendi was also sent to Morocco to request military aid and to get the Gibraltar Strait under control in the years 1787-1788. This paper includes Ahmed Azmi Efendi who were sent Morocco as an ambassador, the gifts which were sent to the Moroccan Shariff, the general state of Morocco, impressions of the ambassador relating to the Moroccan Shariff, Moroccan Shariff 's complaint about Algerians, and the aids to which the Ottoman Empire requested from Morocco.

Keywords: Ahmed Azmi Efendi, Ambassador to Morocco, Mevlay Muhammed, Morocco.

GİRİŞ

Tarih boyunca uluslararası ilişkilerin sürdürülmesinde, ülkelerin askerî güçleri ve jeopolitik konumları kadar önemli olan diğer bir unsur da diplomasi oluşturmaktır. Bu da bir devletin dış ilişkilerini elçiler veya temsilciler vasıtasıyla yürütmek anlamına gelmektedir.

Günümüzde, küreselleşmeyle birlikte, ülkeler arası ilişkilerin en üst düzeye ulaştığı bir dünyada, gerek ekonomik ve toplumsal gerekse siyasal ve kültürel alanlarda, iletişimin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Özellikle siyasal iletişimin özünü oluşturan diplomasi'nin önemi ve gerekliliği de bu gelişmelere paralel olarak artmıştır. Dünya üzerindeki devletlerin sınırlarının belirlenmesinden, uluslararası ticaretin akışına, sosyal ve kültürel ilişkilerin yapısına kadar, pek çok alanın işleyişini sağlayan antlaşmalar, ittifaklar, protokoller, sözleşmeler vb. uzlaşma biçimleri diplomasi yoluyla oluşturulmaktadır ve bir ülkenin uluslararası alanda var olması ve gücünü sürdürmesi için diplomasiyi doğru, etkin ve tutarlı bir biçimde kullanması bir zorunluluktur.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren çeşitli yabancı ülkelere birçok kere elçiler göndermek suretiyle diğer milletlerle olan ilişkilerinin yürütülmesini sağlamıştır. Bu elçilerden veya elçinin maiyetindekilerden herhangi birinin yolculukları sırasındaki gözlemlerini, yaptıkları işleri ve buldukları ülkelerde yaptıkları faaliyetleri, başta padişah olmak üzere sadrazam ve reisülkütuba bildirmek amacıyla yazdıkları nâmelere, takrîrlere, risâlelere, seyahatnâmelere ve havadisnâmelere genelde “sefaretnâme” denmektedir.

Osmanlı yönetimince gerek kısa süreli gerekse daimî olarak gönderilen elçilerden, yolculuklarını rapor etmeleri istenmiş ve bu raporlara önem verilmiştir. Hatta bu raporlar özellikle resmî tarihlerde vesika olarak kullanılmışlardır (Coşkun 2004: 22). Elçilerin bir kısmı hem gittikleri ülkelerde hem de giderken yol üzerinde gördüklerini, duyduklarını, edinmiş oldukları izlenimlerini kalıcı kılmak amacıyla bizzat kendileri kaleme almıştır. Bazen de bu bilgiler elçinin maiyetinde bulunan bir edip veya şair tarafından kaleme alınmıştır. Bu husus, Berlin'e de gitmiş olan Ahmed Azmi Efendi tarafından “tavr u adet ve nizam-ı mülkiyyelerine dair kesb-i ittila‘ olunan halattan bazısını iş bu cer'ideye tezyil kılınması” şeklinde ifade edilmektedir (Beydilli 2009: 293; Karamuk 1975: 249).

Bazı elçiler, yolculuklarını sadece rapor etmekle kalmamışlar, gözlem ve mukayese gibi yeteneklerini kullanarak yolculuklarından Osmanlı yönetimi için faydalı sonuçlar çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu tür sefaretnâmeler aynı zamanda siyasetnâme özelliği de taşımaktadırlar. Mesela, Ahmed Resmî Efendi Berlin Sefâretnâmesi'nde yolculuğunu

anlattıktan sonra, Almanya kralı ve devlet yönetimi hakkında bilgiler vermiştir. Bu, Ahmed Azmî ve Râtîb Efendi gibi daha sonraki kimi sefaretnâme yazarları tarafından da takip edilecek bir tavır olmuştur (Aksan 1997: 60, Unat, 1992: 151-153).

Sefaretnâmeler, yazarlarının memur oldukları hizmet ve görevlerinin çeşidi ve içeriğine göre, genel ve özel olarak iki sınıfa ayrılabilir. Genel olanlar, elçilerin gezip gördükleri bölgenin idari ve ictimâî heyeti, askerî durumu, kültürü, sanayi ve özellikle de medeniyet düzeyi hakkında tespit ettikleri hususları belirten sefaretnâmelerdir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin, Fransa Sefaretnâmesi buna örnektir. Özel olanlar ise, elçilerin esas memuriyetlerinin ne suretle yapıldığına ait takrirler olup görevin nasıl yapıldığı ve sonucun kaydedildiği siyasi vesikalardır. Çalışmamızın konusu olan Ahmed Azmi Efendi'nin Fas Sefaret Takriri buna örnektir.

Türkiye'de sefaretnâmeler hakkında en geniş çalışma bilindiği gibi Faik Reşit Unat'ın "Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri" adlı eseridir (Unat 1992). Bununla beraber son zamanlarda sefaretnâmelerin önemi daha iyi anlaşılmakta olup Osmanlı elçileri hakkında yapılan çalışmalarda büyük bir artış görülmektedir

Osmanlı Devleti tarafından Fas'a beş elçilik heyeti gönderilmiştir. Bu elçilik heyetlerinin gönderilme sebepleri ve görevleri şöyledir:

1. 1606 yılında I. Ahmed zamanında Bölükbaşı Mustafa Sulhi Ağa'nın, Zida'nın Osmanlı padişahından yardım istemesi üzerine gönderilmesi,
2. Elçi adı belli değil, 1704 yılında Fas hükümdarı Molla Şerif nezdine gitmesi,
3. Elçi adı belli değil, 1773 yılında Bir ilm-i cifr mütehasısı istemek üzere III. Mustafa tarafından gönderilen heyet,
4. Elçi, ulemâdan es-Seyyid İsmail Efendi, 1785-1786 yılında 1757 yılında Fas hâkimi olan Mevlay Mehmed'in, 1785'te I. Abdülhamid'e gönderdiği ve Cezayirliyle ilgili şikâyetlerini dile getiren elçilik heyetine karşılık gönderilen heyet,
5. 1787 yılında Ahmed Azmî Efendi'nin (1787-1791) Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşında Osmanlı Devleti'ne maddi destek sağlamak amacıyla elçi olarak gönderildiği heyettir (akt. Bayraktar 2002: 594-595).

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a elçi olarak gönderildiği 1787 yılı Osmanlı Devleti'nin çok sıkıntılı olduğu bir döneme tesadüf etmektedir. Osmanlı Devleti'nin, 18. yüzyıldaki siyasi durumu ve içinde bulunduğu kritik dönemi göz önüne alınırsa makalemize konu olan takririn önemi kendiliğinden anlaşılacaktır.

Ahmed Azmi Efendi'nin Hayatı

Ahmed Azmi Efendi'nin kaynaklarda Giritli olduğu belirtilmekle birlikte, (Mehmed Süreyya 1996: 346) Reisülküttab Tavukçubaşı Mustafa Efendi'nin mensup olduğu

aileden gelmesi dolayısıyla Kastamonulu olma ihtimali de vardır. Bunun yanında Ahmed Azmi Efendi ile ilgili bilinen bir başka önemli bilgi de Ahmed Resmi Efendi'nin yeğeni olmasıdır (Babinger 1982: 358-359). Azmi Efendi, memuriyetine Babiâli'de başlamıştır. Ahmed Resmi Efendi'nin 1763-1764 yıllarındaki Berlin elçiliği sırasında da onun maiyetinde bulunmuştur (Yalçınkaya 1999: 109). Daha sonra Babiâli'de çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, devlet kademelerinde yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Kırım'ı Ruslardan geri alabilmek için, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın da aşırı ısrarlarıyla gireceği yeni bir savaşın eşiğinde, Avusturya'nın Rusya ile ittifak yapması, Osmanlı Devleti'ni zor bir duruma sokmuştur. Sadrazam Yusuf Paşa, bu savaştan galip çıkabilmek için çeşitli siyasi tedbirler düşünmek zorunda kalmıştır. Azmi Efendi'nin Fas'a elçi gönderilmesi de bu tedbirlerden biridir (Unat 1092:148). Sadrazam Koca Yusuf Paşa böylece hem maddi yardım almayı hem de Rusların Cebelitarık Boğazı'ndan geçmesine engel olmayı amaçlamaktadır. Bu elçilik görevine, 1763 yılında Ahmed Resmi Efendi'yle Berlin'e gitmiş olan Ahmed Azmi Efendi uygun görülmüştür. Böylece 1 Temmuz 1787'de İspanya'ya elçi olarak giden Ahmed Vasıf Efendi ile birlikte Ahmed Azmi Efendi de Fas'a gitmek üzere yola çıkmıştır (Mehmed Süreyya 1996: 346-347). Fas'tan, 15 Nisan 1788 (9 Receb 1202)'de İstanbul'a dönerek rikab-ı hümâyûn mektupçusu olmuştur (Ahmet Cevdet Paşa: 51).

Ruslarla yapılan savaş esnasında 1790 yılı Ekim ayı sonlarında Kili, İsakçı ve akabinde İsmail kalelerinin düşmesi üzerine, Prusya, Rusların Tuna'yı geçmesi durumunda Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini bildirmiştir. Bu olayı takiben 1790 yılı Kasım ayının ilk günlerinde Ahmed Azmi Efendi, Haremeyn muhasebeciliği vazifesiyle, Berlin elçiliğine atanmıştır. Elçi sıfatıyla 11 Kasım 1790'da İstanbul'dan yola çıkarak 17 Şubat 1791'de Berlin'e ulaşmıştır. 21 Şubat'ta Kral II. Friedrich Wilhelm tarafından kabul edilmiştir. Berlin'de on ay kadar kalan Ahmed Azmi Efendi 11 Ocak 1792'de oradan ayrılıp 31 Mart 1792'de İstanbul'a dönmüştür (Yalçınkaya 1999: 109).

Ahmed Azmi Efendi, aynı yıl Nisan 1792'de sadaret mektupçusu olmuştur. Aralık 1794'te baş muhasebeci, Şubat 1795'de boğaz nazırı ve Mart 1796'da şikk-ı sâlis defterdarı ile hububat nazırı olmuş ve Ağustos 1798'de azledilinceye kadar bu görevini sürdürmüştür. Sonrasında, başka görevlerde bulunarak şikk-ı sâni defterdarı olmuştur. 9 Temmuz 1807'de Beyhan Sultan kethüdası olan Ahmed Azmi Efendi, 1809 ortalarında rikâb-ı hümâyûn kethüdası olmuş ve buradan da 1812'de ayrılmıştır. Bazı divani görevlerde bulunduktan sonra 10 Nisan 1821'de vefat etmiştir. Kendisi, Bostan İskeleyi'nde defnedilmiştir (Mehmed Süreyya 1996: 346-347).

Ahmed Azmi Efendi'nin siyasi hayatı göz önüne alındığında önceleri, aldığı görevleri daha parlak olup siyasi işleri iyi bildiğini fakat sonraki yıllarda pek de etkin görevlere getirilmediğini görmekteyiz.

Ahmed Azmi Efendi'nin hem Fas hem de Prusya hakkında sefaretnâmesi bulunmaktadır.

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a Elçi Olarak Gönderilme Sebepleri

Osmanlı Devleti 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında Rusya karşısında hezimete uğramış ve Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilmesine engel olamamıştır. Böylece II. Katerina (1763-1796), Osmanlı toprakları üzerinde daha geniş emeller beslemeye başlamıştır. 1780 yılı Haziran başlarında Avusturya hükümdarı II. Joseph ile aralarında bir görüşme gerçekleştirerek Osmanlıların Avrupa'dan atılması ve topraklarının kendi aralarında paylaşılması esasına dayanan planlar yapmışlardır (Beydilli 1985: 122).

Rusların bu faaliyetleri, Osmanlı Devleti tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Fakat intikam almak ve gerekirse kuvvet kullanarak Kırım'ı kurtarmak niyetinde olan Osmanlı Devleti, iç sorunlar ve tamamlanamayan askerî ıslahatlar yüzünden savaşılabilecek durumda değildi. I. Abdülhamid (1774-1789) üzerinde derin etkisi olan Gazi Hasan Paşa, savaş taraftarlarına tek başına karşı çıkarken Osmanlı Devleti için, İngiltere ve Prusya'nın maddi ve askerî destekte bulunmadıklarını vurgulayarak savaşı frenlemeye çalışmaktaydı. Sadrazam Koca Yusuf Paşa ise savaş taraftarlarının başını çekmektedir. Gazi Hasan Paşa'nın 1786'da Mısır'daki Memluk Beylerinin isyanını bastırmak için gitmesi fırsatını değerlendiren Koca Yusuf Paşa'nın savaş yanlısı çalışmaları sonucunda, 17 Ağustos 1787'de Rusya ile savaş başlamıştır. Arkasından da 1788 başlarında Rusya'nın yanında, müttefiki olan Avusturya'nın da savaşa katılmasıyla savaş genişlemiştir (Yalçınkaya 2002: 506-507; Uzunçarşılı 1995: 499-507; Shaw 1982: 349). Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde izlediği yayılmacı politikası doğrultusunda, yanına bir başka devleti alması, Osmanlıların birden fazla cephede mücadele etmesini gerektirmekteydi. Bu savaş bu duruma örnek teşkil etmektedir. Böylece hem iç politikada, hem de dış politikada, içinden çıkılması güç bir duruma girilmiştir.

Sadrazam Yusuf Paşa, 1787 Rus Savaşı'nın başladığı bu zor günlerde savaştan galip çıkabilmek için, birtakım tedbirlere başvurmak durumunda kalmıştır. Bunlardan biri de bazı Müslüman devletlerden yardım istemektir. Bu amaçla Ahmed Azmi Efendi Fas'a elçi olarak tayin edilmiştir. Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a elçi gönderilmesinde, Fas'tan maddi yardım sağlanmak istenmesinin yanında, önemli bir diğer sebep de Babıâli'nin ileride Rusların Osmanlılara karşı saldıracağını göz önünde bulundurarak Fas'ın hâkimiyet sahasında olan Cebelitarık Boğazı'ndan Rus savaş gemilerinin geçirilmemesi

için tedbir almak istemesidir (Unat 1092:149). Çünkü, Osmanlılar için 1770'deki Çeşme Faciası henüz unutulmamıştır. İşte bu yüzden Osmanlı Devleti Akdeniz'e yeniden gelebilecek bir Rus donanmasına karşı mümkün olabilecek şekilde korunmayı ve bunun tedbirini almayı zaruri görmektedir.

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas Yolculuğu

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'a gidiş tarihiyle ilgili tavrında net bir bilgiye rastlanmamakla beraber, Vasıf Efendi'nin İspanya'ya, Ahmed Azmi Efendi'nin ise Fas'a sefaret ile memur oldukları ve birlikte yola çıktıkları bilinmektedir. Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya'ya yolculuğunun 1 Temmuz 1787 olduğunu görmekteyiz (Ahmet Cevdet Paşa 1309: 51). Yine elimizdeki bir arşiv belgesine göre Fas'a götürmek üzere, 23 Haziran 1787'de Ahmed Azmi Efendi'ye teslim edilen hediyelerin listesi ve kıymetlerinin kaydedildiği bir tezkere verilmiştir (Cevdet Hariciye [CHR]: 6481). Bu belgeden anlaşılacağı üzere Ahmed Azmi Efendi'nin bu tarihten sonra İstanbul'dan gemi ile yola çıktığı anlaşılmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: E 4034 numaraya kayıtlı olan Ahmed Azmi Efendi'nin 1788 tarihli tavrı, bir sayfa olup 5 paragraftan oluşmaktadır. Bu tavrı genel itibarıyla, Osmanlı Devletince Fas şerifine gönderilen hediyelerden ve bundan dolayı Mevlay Muhammed'in duyduğu memnuniyetten bahsetmekle beraber, tavrıda, Mevlay Muhammed'in, Cezayirlilerden kaynaklanan problemlerinden dolayı şikâyetlerini ve Osmanlı Devleti'nin yakında Ruslarla girecekleri savaş dolayısıyla tedbir olarak Cebelitarık Boğazı'ndan, Rus gemilerinin geçirilmemesi hususunda alınması gereken tedbirler ve önlemlerle ilgili Ahmed Azmi Efendi'nin Fas'ın Akdeniz'deki durumunu da göz önünde bulundurarak yaptığı olduğu gözlemler ve öneriler de yer almaktadır. Ayrıca Fas şerifinin, Osmanlı Devleti'ne savaş yardımı için göndereceği iki geminin İngilizlerin vasıtasıyla gönderileceği bilgisi bulunmaktadır.

Ahmed Azmi Efendi'nin Kabulü ve Fas Şerifine Hediye Takdimi

Ahmed Azmi Efendi, Fas'a Osmanlı elçisi olarak gittiğinde öncelikle, Babıâli'den Fas Şerifi Mevlay Muhammed'e gönderilen hediyeleri takdim etmiştir.

23 Haziran 1787 tarihli belgede, Ahmed Azmi Efendi'nin, Fas şerifine götürdüğü hediyeler ve maliyetlerinin yer aldığı bilgiler aşağıdadır:

Bu günki gün arz odasında huzûr-ı fa'izü'n-nûr âsafânelerinde sa'âdetlü kethüdânın ve çâker-i kemîneleri ve izzetlü re'îs efendi ve hazîne-i hümâyûn kethüdâsı ve çavuşbaşı ve kapıcubaşı ağalar hâzır oldukda bazâzistan kethüdâsı ve beş nefer

muhamminler ve kuyumcu Duzoğlu ma'rifleriyle mu'âyene ve tahmîn olunarak hâlâ Fas elçisi hâcegân-ı divân-ı hümayûndan Ahmed Azmi Efendi'ye teslim olunan hedâyâ-yı mülûkânenin mikdârı ve tahmînî bahaları defteridir.

Fî: 7 N [Ramazan] sene 1201

Kütüb-i aşere cild 1, guruş 5.000
Alemlî ve âyetli sancak 1, guruş 5.000
Mücevher seyf kabza 1, guruş 12.500
Mücevher sorguç kıt'a 1, guruş 15.000
Mücevher zarf ma'a eski ma'den fincan aded 10, guruş 7.000
Mücevher kebîr altun raht ma'a takım ve kesme aded 1, guruş bahâ-i raht 55.000
guruş bahâ-i kesme 15.000 =70.000
Yaldızlı kebîr kemer-i raht ma'a takım adet 1, guruş 2.500
Sîm kebîr yaldızlı şebgûn-ı raht adet 1, guruş 2.500
Mercan ve arûsek ve бага ve sîm donanmalı tüfenk çift 4, guruş 1.600
Haleb-kârî mutallâ beledâr top, 10
İstanbul-kârî çiçekli beledâr top, 10
İstanbul-kârî mutallâ tamgahâne, top 10
İstanbul-kârî mutallâ yalı tafta top 10
İstanbul-kârî altun oluk, top 10
İstanbul-kârî ağır dîbâ, top 10
İstanbul-kârî telli çekme, top 10
İstanbul-kârî düz kiremüd, top 10
Çakmaklı a'la ve destâr, taka 10
Sevdbendî a'la destâr, taka 10
Bursa-kârî çapaklı kutnî, top 10
Bursa-kârî düz kutnî, top 10
Haleb-kârî elvân mutallâ çiçekli sevaî, top10
Haleb-kârî çiçekli sevâî, top 10
Haleb-kârî düz kiremüd, top 10
Ankara-kârî elvan mevclî sof, top 10
Ankara-kârî elvân şâl, top 10
Panaluka-kârî sâf seccâde, adet 3
Panaluka-kârî bayağı seccâde, adet 3
Panaluka-kârî oda döşemesi, takım 1
Bahâ-i emti'a-ı mezkûre tahmînen, guruş 10 000
Yekün guruş 131100" (CHR: 6481).

Ahmed Azmi Efendi'nin Diplomatik Faaliyetleri

Ahmed Azmi Efendi, Fas Şerifi Mevlay Muhammed'e götürdüğü hediyeleri takdim edince Fas Şerifi duyduğu memnuniyeti ziyadesiyle ifade etmekle beraber, birkaç seneden beri çözülmesini ümit ettiği Cezayir meselesi ile ilgili hâlâ hiçbir gelişme olmamasına dikkat çektikten sonra bu konuda hem kendi elçisinin hem de Ahmed Azmi Efendi'nin herhangi bir haber getirmediklerini söyleyerek sitemde bulunmuştur (Ahmed Azmi Efendi 1788: 1).

Mevlay Muhammed gerçekten de birçok kere Osmanlı Devleti'ne Cezayir zulmünü bildirmek üzere elçiler yollamıştır (Karaçay 2004). Hatta 1785 yılında Fas şerifi tarafından, Cezayirli Osmanlı padişahına şikâyet için gönderilen bir elçilik heyetine karşılık Seyyid İsmail Efendi Fas'a elçi olarak gönderilmiştir. Gönderilen cevapta Cezayirlilerin yola gelmeleri için gerekli emrin verileceği fakat "Cezayir halkı fariza-i cihadı ifa ile meşgul" olduklarından kusurlarının "af ve iğmazı" yazılmıştır (Unat 1992: 137; Karaçay 2004: 28). Bu duruma bakarak Fas Şerifi Mevlay Muhammed'in bu konudan oldukça muzdarip olduğunu söyleyebiliriz.

Ahmed Azmi Efendi, Mevlay Muhammed'in, Osmanlı hazinesine savaş yardımı olarak tahsis ettiği paraların Cezayir meselesinin halledilmesi bahanesiyle ertelenebileceğini ifade etmiştir. Çünkü Ahmed Azmi Efendi ile beraber Osmanlı Devleti'ne yollayacağı elçi, eğer Babiâli'den maksatlarına uygun bir cevapla dönerse kendilerinden beklenen yardımda bir kusur etmeyeceklerini bildirmiştir (Ahmed Azmi Efendi 1788: 1).

Fas Şerifi Mevlay Muhammed'in, Osmanlıların istediği yardımı Cezayir meselesini öne sürerek kibarca ve diplomatik bir yolla geri çevirdiği görülmektedir. Fas'ın niyetinin tamamıyla Kuzeybatı Afrika'yı kendi yönetimi altında tutmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Seyyid İsmail Efendi'nin hem de Ahmed Azmi Efendi'nin takririnde, Fas şerifinin Osmanlı elçisine bu durumu açıkça söylediğini görmekteyiz.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra da Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhinde önceleri kendi başına ve daha sonra da Avusturya'yı yanına alarak yayılmacı bir politika izlediğini daha önce de belirtmiştik. Rusya'nın hedefi Karadeniz'in büyük bir kısmını ele geçirerek burayı uluslararası açık bir deniz hâline getirmektir. Gerçekten de Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde, yine Rusların bazı oldubittilerle savaşmaksızın Kırım'ı ilhak etmesi ve ticaret antlaşması buna birer örnektir.

Bu yüzden, özellikle 1780'lerin başlarından itibaren İmparatoriçe Maria Theresa'nın vefatı oğlu France Joseph ile Çariçe II. Katerina'nın gizli Osmanlıyı

paylaşma projeleri yapmaları, başta Prusya olmak üzere bazı Avrupalı güçler tarafından Osmanlı Devleti’ne aktarılmaktaydı. Osmanlı Devleti de bu ülkelerin saldırgan tavırlarına karşın Avrupalı ülkeleri ve yine Avrupa’nın bir uzantısı olan Kuzeybatı Afrika’daki Fas’ı, Rusların Cebelitarık Boğazı’ndan geçme tehlikesine karşı yanına çekmeye çalışıyordu. Bu amaçla, Fas’a elçi olarak gönderilen Ahmed Azmi Efendi, görüşmeler sırasında bu meseleyi gündeme getirmiştir. Ancak takririnde, Fas şerifinin hâkimiyetinde olan (Sebte) Cebelitarık Boğazı, Avrupa Devletleri’nin gemilerinin geçiş yeri olduğundan dolayı kendisinin “Tanca’dan hareket edince Moskovlu’nun Atlas Okyanusu’ndan Akdeniz’e gemi dolaştırdığını” duymadığını belirtmektedir. Yine Ahmed Azmi Efendi ile Fas şerifi arasında gerçekleşen mülakat sırasında, “Ceneviz ve Ligorna¹ taraflarına bir kıt’a gemi ile yirmi yelkenli gönderip o havaliden yirmi tüccar gemisinin dolaştığı ve teçhizatını donatmak amacıyla iken bu ana kadar ancak dört çürük gemi tedarik idüp onlar dahi Ligorna’dan çıkmağa havf üzere oldukları etraftan gelen havadis kağıtlarından” duyulduğunu beyan etmektedir (Ahmed Azmi Efendi 1788: 1).

Yetenekli ve ileri görüşlü bir diplomat olarak Ahmed Azmi Efendi, “Fas Şerifi’nin Sebte Boğazı’nı muhafaza edecek işe yarar gemisi olmadığından Moskovlunun sefaini zuhur ettiği halde iskelelerine uğratmamak üzere İngiltere ve İspanya kullarına tahrir etmekle İspanya’dan gelen cevaplarda Rusya gemileri zuhur ider ise kumanya ve su vermesinler diye sahillerde olan zâbitana tenbih ve te’kid olundu” diye bilgi vermektedir (Ahmed Azmi Efendi 1788: 1).

Ahmed Azmi Efendi’nin Fas Hakkındaki Genel Değerlendirmeleri ve Dönüşü

Fas’taki temasları ve gözlemleri sonucunda, Ahmed Azmi Efendi takririnde Rus gemilerinin boğaza gelmeleri durumunda bunların “men ü def’ine” Fas şerifinin kadir olamayacağını belirtmektedir. Öte yandan Ahmed Azmi Efendi diğer bazı Avrupa ülkeleri örneğinde olduğu gibi, İspanya’nın bile çok sayıda techizatlı savaş gemisi olmasına rağmen boğaz muhafazasına ihtimam etmesinin muhtemel olmayacağını ifade etmektedir. Bu durum karşısında Ahmed Azmi Efendi, meselenin çözümü için öneriler de sunmaktadır. Ahmed Azmi Efendi takririnde, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere’ye taahhüt ettirilirse Rusya’nın bu taraflara herhangi bir gemi geçirmeyeceklerini böylece bu bölgenin tamamen emniyet altına alınacağını kaydetmektedir (Ahmed Azmi Efendi 1788: 1).

¹ Bu günkü adıyla Lakorina.

Ahmed Azmi Efendi, Fas şerifinin savaş yardımından kaçınmasının diğer bir sebebinin de, Akdeniz sularını bilen denizcilerinin olmamasına bağlamaktadır. Bundan dolayı Fas şerifinin Babiâli'ye nâme göndermek için iki kıt'a gemi hazır edilip İngiltere'ye havale edildiğini kaydetmektedir. Ancak, İngilizlerin başlarda Osmanlıların Rusya ile savaşta bulunduğunu bahane ederek gönülsüz davrandıklarını belirtmektedir. Nihayetinde, İngilizlerin mayıs başlarında bu gemileri İstanbul'a götüreceklerine dair haberlerin Tanca'dan güvenilir bazı kimselerden duyulduğunu belirtmektedir (Ahmed Azmi Efendi 1788: 1).

Ahmed Azmi Efendi'nin Fas elçiliğinin sonuçlarıyla ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapmak için o dönemin siyasi gelişmeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı Devleti, Fas'tan istediği maddi desteği tam olarak elde edemedi ise de Rusya'nın Akdeniz'e sızdırılmaması konusunda birtakım sözler almıştır. Osmanlı devlet adamları elbette, sadece Fas'ın bu suları tek başına koruyamayacağını ve sadece Fas'ın yardımlarıyla Rusya ile olan savaşı bitiremeyeceklerini biliyorlardı. Fakat küçük de olsa stratejik olarak önemli bir mevkide bulunan Fas'ın yardımı önemli olabilirdi. İşte, Ahmed Azmi Efendi'nin Fas elçiliğini, bu çerçevede düşünmek gerekmektedir.

Ahmed Azmi Efendi gidiş amacına uygun olarak Fas şerifiyle beraber Akdeniz'den gelmesi muhtemel olan Rus donanması tehlikesine karşı Cebelitarık Boğazı'nda alınabilecek önlemlerle ilgili istişare yapmışlardır. Diğer yandan hem Rusya hem de Avusturya ile savaşacak olan Osmanlı Devleti'nin maddi destek talebini de Fas şerifine iletmiştir. Fas şerifi, her ne kadar Cezayirliyle aralarında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü yönünde Osmanlı Devleti'nin hiçbir çaba sarf etmediğini bahane göstererek yapacağı yardımı geciktirmişse de sonunda İngilizler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne iki gemi göndermiştir.

Ahmed Azmi Efendi İstanbul'a bir İspanyol gemisiyle geri dönmüştür (Sarıcaoğlu 2001: 214). "Cevdet Tarihi"ndeki bir nottan, Ahmed Azmi Efendi'nin dönüşü esnasında nâme ve hediyelerle gönderilmiş olan yeni Fas Elçisi Mehmed Tahir Fenaş Efendi'nin de bulunduğunu ve bunların İstanbul'a geliş tarihlerinin 15 Nisan 1788 (9 Receb 1202) olduğunu da tespit edebilmekteyiz (Ahmed Cevdet Paşa 1309: 51). Hatta, Mehmet Tahir Fenaş, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın, ordunun başında Rumeli'de bulunmasından dolayı, Receb ayının sonlarına doğru nâme ve hediyesini takdim edebilmiştir ve 5 Mayıs 1787 (29 Receb 1202)'de padişah tarafından kabul edilmiştir. Elçilik heyetine Eyüb'deki Küçük Esmâ Sultan üzerindeki yalı tahsis edilirken gelen güherçile ise baruthaneye teslim

edilerek donanma için barut imaline başlanmıştır. Fas elçisi iki ay sonra mektubunun cevabını alarak Fas'a geri dönmüştür (Sarıcaoğlu 2001: 214).

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Ahmed Azmi Efendi'nin Fas Sefaret Takriri (1788), E 4034.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 6481.

Kitap ve Araştırma Eserleri

Ahmet Cevdet Paşa (1309). *Târih-i Cevdet*, III., İstanbul.

AKSAN, Virginia (1997). *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BABİNGER, Franz (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.

BAYRAKTAR, Güler (2002). "Tarihte Osmanlı-Fas İlişkileri, Seyyid İsmail Efendi'nin Sefâret Takrîri", *Türkler*, Cilt 12, ss. 592-597, Ankara.

BEYDİLLİ, Kemal (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BEYDİLLİ, Kemal (2009). "Sefâretnâme", *DİA*, Cilt 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

COŞKUN, Menderes (2004). "Son Klasik Dönem-Nesir", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, V, 552-590, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KARAÇAY, Nazire (2004). *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fas İlişkileri: Seyyid İsmail ve Ahmed Azmi Efendilerin Fas Elçilikleri (1785-1788)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

KARAMUK, Gümeç (1975). *Ahmed Azmi Efendi's Gesandtschaftsbericht als Zeugnis de Osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformaera unter Selim III*, Bern, Frankfurt: Lang.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

SARICAOĞLU, Fikret (2001). *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: TATAV.

SHAW, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları.

UNAT, Faruk R. (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayımlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: TTK.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*, (VI-1. Kısım), Ankara: TTK.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin (1999). “Ahmed Azmi Efendi”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 109, İstanbul.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin (2002). “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, Cilt 12, s. 506-507, Ankara.